

3

Kestävyyšnäkökohdat EU-yritysten julkisessa raportoinnissa

Mitä tietoja ja miten tilintarkastaja varmentaa?

Timo Kaisanlahti

Artikkeli käsittelee Euroopan unionin uusia säännöksiä kestävyysraportoinnin varmentamisesta. Tarkastelu kohdistuu siihen, mitkä seikat ovat varmentamisen kohteena, millaisin toimin tämä tehdään ja mitä tilintarkastaja lausuu suorittamistaan toimista. Keskeinen kysymys on, miten EU:n säädäntöratkaisut varmennuksesta vaikuttavat kestävyysinformaation vertailukelpoisuuden toteutumiseen. Käsitteilyn taustoitukseksi myös kuvataan yhtäältä vaikutuksia Suomen lainsäädännölle ja toisaalta kestävyšnäkökohtien merkitystä tilinpäätöksen lakisääteisessä tilintarkastuksessa.

Avainsanat: kestävyysraportointidirektiivi, CSRD, varmentaminen

Johdanto

Tilintarkastajan tehtävä on merkittävä modernin markkinatalouden edellyttämän luottamuksen ylläpitämiseksi: tätä toteutetaan tilintarkastuslain (18.9.2015/1141, TTL) 3:1.1:n tarkoittamassa kirjanpidon, tilinpäätöksen sekä hallinnon lakisääteisessä tilintarkastuksessa sekä muussa taloudellisen raportoinnin verifiointissa. Tilintarkastuksesta luopuminen vähentäisi tilinpäätösraportoinnin uskottavuutta esimerkiksi tavaraluotonantajille ja muille rahoittajille, minkä myötä heidän vaatimansa korko tai muu tuotto nousisi uskottavuuden vähentymistä heijastavalla riskilisällä. Viime kädessä he kieltäytyisivät myöntämästä tavaraluottoa tai muuta rahoitusta.¹ Vastaavasti reagoisivat myös osakesijoittajat arvopaperimarkkinoilla.² Siten tilintarkastajan käyttäminen ”portinvartijana” todentaman tilinpäätösinformaation ja muun julkistettavan taloudellisen raportoinnin luotettavuutta on yrityksen omassa intressissä.³ Tätä kuvaa osaltaan se, että yleisörahoitusta tavoittelevista yrityksistä osa tilintarkastutti tilinpäätöksensä jo silloin, kun siihen ei ollut vielä lakisääteistä velvoitetta (Zeff 2003, 190).

Tilintarkastajat perustavat tilinpäätösinformaation verifiointinsa kattaviin standardeihin siitä, mihin seikkoihin tarkastus kohdistetaan ja millaisia toimia tarkastuksessa on suoritettava.⁴ Vaikka standardit ovat tilintarkastusalan itsesääntelyä (Horsmanheimo, Kaisanlahti & Steiner 2017, 100–101), niillä on merkitystä rahoittajille ja muille ulkopuolisille määrittäessään sen, millaista varmuutta tilintarkastukselta on aiheellista odottaa (Koh & Woo 1998). Jotta ulkopuolisten odotukset eivät eriytyisi varmennuskäytännöstä, tilintarkastusalan intressissä on kommunikoida mahdollisimman selkeästi, mitä standardien mukainen toiminta tarkoittaa todellisuudessa (esim. Association of Chartered Certified Accountants 2019).

Kirjanpidon, tilinpäätöksen ja hallinnon tarkastamisen ohella tilintarkastajan verifiointia edellytetään lakisääteisesti myös joissakin muissa tilanteissa, kuten julkisen tuen tai avustuksen saamiseksi (ks. Laine 2022). Näissäkin kyse on asianomaista tukea tai avustusta hakevan taloudellisen tilan todentamisesta tilintarkastuksen toimesta. Lisäksi tietyn kokoisissa yrityksissä edellytetään tilintarkastajan varmistavan,

¹ Taloustieteen käsitteistöllä ilmaistuna tämä on esimerkki ns. epäsuotuisasta valikoitumisesta (engl. adverse selection): todellisuuden epäsymmetrisessä informaatioympäristössä markkinoiden hintamekanismi ei yksinään takaa hyvinvointia lisäävien taloudellisten toimien toteutumista siinä määrin kuin mikä olisi mahdollista hypoteettisessa optimissa, jossa kaikilla osapuolilla on käytettävissään yhtäläinen informaatio. Esim. Vartiainen 2001, 534.

² Securities Exchange Commission 2001, kohta III.2 ensimmäinen kappale: ”To a significant extent, this makes independent auditors the “gatekeepers” to the public securities markets.”

³ Ulkopuolisen verifiointin merkityksestä yrityksen toiminnalle yleisesti ks. Coffee 2002 sekä Ferreira-Gomez 2005, 667–669.

⁴ Lakisääteisessä tilintarkastuksessa tulee noudattaa hyvää tilintarkastustapaa. Tähän veloitettava TTL 4:3.1 ei kuitenkaan esitöineen määrittele, mitä sillä tarkoitetaan. Tulkinnasta käytännössä ks. Suomen Tilintarkastajat 2020.

että kirjanpitolain (30.12.1997/1336, KPL) 3a luvussa tarkoitettu selvitys muista kuin taloudellisista tiedoista on annettu.⁵ Tilintarkastajan lakisäätäinen tehtäväalue Euroopan unionissa on kuitenkin nyt merkittävästi laajenemassa myös ei-taloudellisen informaation sisältökysymyksiin.

Pariisiin ilmastositomukseen 12.1.2015⁶ perustuvien velvoitteiden täyttämiseksi EU:n komissio julkisti 8.3.2018 kestävä rahoituksen toimintasuunnitelmansa, jota sittemmin päivitettiin 5.8.2020.⁷ Tavoitteena on ohjata pääomavirtoja kestäviin (engl. *sustainable*) sijoituskohteisiin ensisijaisesti asettamalla informaatiovelvoitteita markkinatoimijoille. Lähestymistapa perustuu käsitykseen sijoittajien valmiudesta ottaa investoinneillaan vastuuta kestävä kehityksen edistämisestä. Tämä edellyttää, että potentiaalisten sijoituskohteiden kestävyyspiirteistä on käytettävissä vertailukelpoisia ja luotettavia tietoja. Ohjelman toteuttamiseksi tilintarkastajille annetaan verifointitehtävä näidenkin tietojen osalta. Vaikka kyse ei ole tulosta tai taloudellista asemaa koskevasta informaatiosta, merkittävä osa tiedoista tulee olemaan numeraalista.

Toimintasuunnitelma käsittää useita säädäntöhankkeita, joista osa on jo toteutettu. Yritysten informaatiovelvoitteiden kannalta keskeisimpiin kuuluvat seuraavat kolme toisiinsa kytkeytyvää hanketta:

Yhtenäisen luokitusjärjestelmän kehittäminen sen määrittelemiseksi, mikä on kestävä ja mikä ei. Tästä säädettiin 18.6.2020 annetulla asetuksella 2020/852 (jäljempänä ”Taksonomia-asetus”).⁸ Komissio on sittemmin 6.7.2021 julkistanut delegoidun säädöksensä tiedoista, jotka yritysten tulee antaa toimintansa kestävydestä taksonomia-asetuksen 8 artiklan mukaisesti.⁹ Asetuksen tiedonantovelvoitteet (5, 6 ja 8 artikla) ovat olleet kahden ilmastotavoitteen osalta voimassa 1.1.2022 alkaen.

Finanssimarkkinatoimijoiden velvoittaminen kestävyysnäkökohtien huomioimiseen. EU:n parlamentti ja neuvosto säätivät asetuksen 2019/2088 kestävyteen liittyvien tietojen antamisesta finanssisektorilla (engl. *Sustainable Finance Disclosure Regulation, SFDR*).¹⁰ Asetus velvoittaa esimerkiksi sijoitusrahaston julkistamaan markkinoinnissaan kestävyysnäkökohtiin liittyvät seikat rahaston varojen sijoittami-

⁵ Ks. 3 luku.

⁶ Sopimus tuli voimaan 4.11.2016. Tavoitteena on pysyttää keskilämpötilan nousu selvästi 2 celsiusta pienempänä verrattuna esiteolliseen aikaan ja pyrkiä toimiin, joilla lämpeneminen rajoitettaisiin 1,5 astetta vähäisemmäksi. (<https://ym.fi/pariisin-ilmastosopimus>; vierailtu 17.9.2022).

⁷ https://finance.ec.europa.eu/publications/renewed-sustainable-finance-strategy-and-implementation-action-plan-financing-sustainable-growth_en#documents (vierailtu 17.9.2022).

⁸ Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus (EU) 2020/852 kestäviä sijoittamista helpottavasta kehiksestä ja asetuksen (EU) 2019/2088 muuttamisesta.

⁹ Komission delegoitu asetus (EU) 2021/2178 Euroopan parlamentin ja neuvoston asetuksen (EU) 2020/852 täydentämisestä täsmentämällä niiden tietojen sisältö ja esitystapa, jotka direktiivin 2013/34/EU 19 a tai 29 a artiklan soveltamisalaan kuuluvien yritysten on annettava ympäristön kannalta kestävästä taloudellisista toiminnoista, sekä kyseisen tiedonantovelvollisuuden noudattamiseksi käytettävä menetelmä.

¹⁰ SFDR:n tarkoittamat finanssimarkkinatoimijat määrittellään Euroopan parlamentin ja neuvoston asetuksessa (EU) 2019/2088 kestävyteen liittyvien tietojen antamisesta rahoituspalvelu-

sessä. Vain sellaisten finanssituotteiden, jotka edistävät muiden tavoitteidensa ohella ympäristöllisiä tai sosiaalisia näkökohtia (SFDR 8 art.) taikka joissa nimenomaisena tavoitteena on kestävien sijoitusten tekeminen (SFDR 9 art.), nimessä saadaan käyttää käsitteitä ”kestävä” tai ”vastuullinen”.

Läpinäkyvyyden lisääminen kestävyysseikkojen yritysraportoinnissa. Parlamentti ja neuvosto pääsivät kesäkuussa 2022 alustavaan yhteisymmärrykseen uudesta direktiivistä yritysten kestävyysraportoinnille (engl. *Corporate Sustainability Reporting Directive*).¹¹ Tämä niin kutsuttu kestävyysraportointidirektiivi (jäljempänä myös CSRD) korvaa aiemman direktiivin 2014/95 muiden kuin taloudellisten tietojen raportoinnista (engl. *Non-Financial Reporting Directive*, NFRD).¹² ”Kestävyystietojen virran” yhdenmukaistamiseksi EU:n rahoitusmarkkinoilla uusi direktiivi varmistaa yritysten raportoinnin sellaisista tiedoista, joita finanssimarkkinatoimijat puolestaan tarvitsevat täyttääkseen omat SFRD:stä johtuvat raportointivaatimuksensa.¹³

Seuraavassa arvioidaan CSRD:n tulevia vaikutuksia tilintarkastajan toiminnalle.¹⁴ Tarkastelu kohdistuu siihen, mitkä seikat ovat verifioinnin kohteena, millaisin toimin tarkastus tehdään ja miten tilintarkastaja lausuu suorittamistaan toimista (jakso 3).¹⁵ Keskeinen kysymys on, miten CSRD:n säädäntöratkaisut varmennuksesta vaikuttavat siihen, miten direktiivin tavoitteena oleva kestävyysinformaation vertailukelpoisuus toteutuu (jakso 5). Käsittelyn taustoittamiseksi myös kuvataan yhtäältä CSRD:n voimaansaattamisesta seuraavia muutostarpeita Suomen lain-säädännölle ja toisaalta kestävyysnäkökohtien merkitystä tilinpäätöksen lakisääteisessä tilintarkastuksessa (jaksot 2 ja 4). Tilintarkastajalle CSRD:ssä asetetut ammatilliset ja muut henkilöä koskevat vaatimukset sekä vastuunäkökohdat rajau-

sektorilla. Tällaisia ovat mm. yhteissijoitusrahastojen hoitajat ja arvopaperisalkkuja hallinnoivat sijoituspalveluyritykset (2 art.).

¹¹ Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi (EU) 2022/2464, asetuksen (EU) N:o 537/2014, direktiivin 2004/109/EY, direktiivin 2006/43/EY ja direktiivin 2013/34/EU muuttamisesta yritysten kestävyysraportoinnin osalta. Direktiivi tultua voimaan 5.1.2023 kunkin jäsenvaltion tulee saattaa se kansallisesti voimaan 18 kuukauden kuluessa.

¹² NFRD-velvoitteiden yleispiirteisyyden ohella yritys kohtaisten kestävyystietojen arviointia samoin kuin keskinäistä vertailtavuutta julkistettujen tietojen perusteella on vaikeuttanut käytännössä se, ettei NFRD edellytä pakottavuutta. Tahdonvaltaisuus ilmenee noudata tai selitä -periaatteesta (comply or explain), joka on kirjattu NFRD 19a.1 artiklan toiseksi kappaleeksi: ”Jos yritys ei noudata tiettyjä toimintaperiaatteita suhteessa yhteen tai useampaan näistä seikoista, muita kuin taloudellisia tietoja koskevassa selvityksessä on annettava selkeä ja perusteltu selvitys siitä, miksei se tee näin.” Sama periaate ilmenee myös KPL 3a:2.3:sta. Koska NFRD on minimi-direktiivi, kukin jäsenvaltio olisi periaatteessa voinut säätää myös pakottavasta soveltamisesta.

¹³ CSRD, johdanto 2 kohta.

¹⁴ Tätä kirjoitusta viimeisteltäessä huhtikuussa 2023 ei ollut vielä säädetty lakeja, joilla CSRD saatetaan voimaan Suomessa.

¹⁵ CSRD:n merkityksestä yritysten näkökulmasta ks. Kaisanlahti 2021.

tuvat tämän kirjoituksen ulkopuolelle. Niin ikään käsittelemättä jätetään direktiivin säännökset tilintarkastukselle vaihtoehtoisesta varmennuspalvelusta.¹⁶

Kestävyyshaportointidirektiivin keskeinen sisältö ja implementoinnin lähtökohdat Suomessa

Uudella CSRD:llä muutetaan tilinpäätösdirektiiviä (2013/34, jäljempänä FSD) ja tilintarkastusdirektiiviä (2006/43, AD) sekä pörssiyrityöiden tiedonantovelvoitteista annettua avoimuusdirektiiviä (2004/109). Siten voimaansaattaminen Suomessa edellyttää ainakin KPL 3a luvun – joka nykyisin koskee velvoitetta julkistaa tietoja myös ei-taloudellisista seikoista – samoin kuin TTL:n sekä arvopaperimarkkinain (14.12.2012/746, AML) täydentämistä uusien direktiivartiklojen mukaisesti.¹⁷

Nykyistä seikkaperäisemmät raportointivaatimukset ohjaavat pörssiyrityöitä ja myös pörssilistaamattomia suuryrityksiä raportoimaan toimintansa ns. ESG-näkökohdista eli ympäristöllisistä vaikutuksista (engl. *environment*), ihmisoikeuksien ja muiden sosiaalisten oikeuksien toteutumisesta (*social*) sekä hallintonsa järjestämistä koskevista seikoista (*governance*). Suomessa ”suuryritys” määritellään KPL 1:4c:ssä ja ”pörssiyritys” KPL 1:9:n 1 kohdan mukaisesti. Vaikka CSRD rajaa raportointivelvoitteen ulkopuolelle pörssiyrityöistä ne, jotka kooltaan kuuluvat KPL 1:4b:n mukaisiin mikroyrityksiin, tällä ei voine olla käytännön merkitystä ottaen huomioon tuolle koluokalle säädettyjen kynnsarvojen alhaisuuden.

Kestävyyshaportointidirektiivin velvoitteet kohdentuvat FSD 1 artiklassa säädetyn yleisen soveltamisalan mukaisesti suomalaisista oikeushenkilömuodoista vain osakeyrityöihin (FSD, I liite) ja sellaisiin henkilöyrityöihin, joissa vastuunalaiset yritysliemiet ovat yksinomaan osakeyrityöitä (FSD, II liite). Lisäksi soveltamisalaan kuuluvat vakuutusyritykset ja luottolaitokset (uusi FSD 1.3 art.).¹⁸ Toisaalta Suomessa kirjanpito- ja tilinpäätössääntely on perinteisesti ulotettu yhdenmukaisella tavalla kaikkiin yksityisoikeudellisiin oikeushenkilöihin (KPL 1:1.1 kohta 1). Esimerkiksi osuuskuntien velvoitteet ovat yhdenmukaisia osakeyrityöitä koskevien kanssa lukuun ottamatta niistä vähäisistä eroista, jotka seuraavat asianomaisten yhteisölakien toi-

¹⁶ Engl. independent assurance services provider, ks. tilinpäätösdirektiivin 2 artiklan uusi 20 kohta ja 34.3a artikla.

¹⁷ Lakihaankeesta CSRD:n voimaansaattamiseksi Suomessa ks. <https://tem.fi/hanke?tunnus=TEMo82:00/2022>. Hankeesta laadittu luonnos lakeja koskevaksi hallituksen esitykseksi on lausuntokierroksella 8.5.2023 saakka (jäljempänä HE-luonnos). Luonnoksen mukaan lait on tarkoitus saattaa voimaan mahdollisimman pian. Tämän artikkelin kirjoittaja toimii työ- ja elinkeinoministeriössä esityksen valmistelijana.

¹⁸ Kullakin jäsenvaltiolla on lisäksi mahdollisuus rajata soveltamisalan ulkopuolelle eräitä yritysryhmiä, jotka luetellaan FSD:n uudessa 1.3a artiklassa.

mintakertomussäännöksistä.¹⁹ Tätä talousinformaation julkisuusperiaatetta seuraten luonnoksessa kestävyysraportointia koskevaksi Suomen kansalliseksi lainsäädännöksi osuuskunnat rinnastetaan osakeyhtiöihin.²⁰ Oikeushenkilöllisyyden tyyppi sinänsä on ratkaiseva: Soveltamisen kannalta merkitystä vaille jää se, harjoitetaanko edellä tarkoitettussa yhtiömuodossa liiketoimintaa vai ei.

CSRD:n kestävyysraportointivelvoitteet tulevat voimaan portaittain (CSRD 5 art.):

- i) vuonna 2025: yritykset, jotka ovat tähän asti olleet velvollisia noudattamaan KPL 3a lukua ei-taloudellisia tietoja koskevan selvityksen esittämisestä julkistavat uusien säännösten mukaiset tiedot tilivuodestaan 2024;²¹
- ii) vuonna 2026: muut suuryritykset, jotka eivät ole kuuluneet KPL 3a luvun soveltamisalaan julkistavat tiedot tilivuodestaan 2025;
- iii) vuonna 2027: pörssilistatut pk-yritykset julkistavat tiedot tilivuodestaan 2026, jollei hyödynnetä yrityskohtaista mahdollisuutta lykätä julkistamista vuoteen 2028, jolloin ensimmäiset tiedot koskisivat tilivuotta 2027.

Koska CSRD on minimidirektiivi, jäsenvaltioilla on mahdollisuus nopeuttaa voimaantuloa kansallisessa lainsäädännössään. Tätä on kuitenkin pidettävä vain hypoteettisena vaihtoehtona niin Suomessa kuin muissakin EU-valtioissa ottaen huomioon, että kyse on uudesta sääntelystä, jonka substanssivaatimukset ovat tosiasiallisesti vielä avoimia.²² Raportointivelvoitteiden yksityiskohtainen sisältö tullaan määrittämään erikseen valmisteltavilla EU-komission asetuksilla, joita koskevat ehdotukset (”Eurooppalaiset kestävyysraportointistandardit”, ESRS) laatii Euroopan tilinpäätösraportoinnin neuvoa-antava ryhmä (EFRAG).²³ Ottaen huomioon stan-

¹⁹ Vrt. osuuskuntalaki (421/2013) 8:5-8:8 ja osakeyhtiölaki (624/2006) 8:5-8:8.

²⁰ HE-luonnos, 10, 19 ja 47.

²¹ Nykyisin kestävyys selvitys – jota KPL 3a luku nimittää NFRD:n tavoin ”selvitykseksi muista kuin taloudellisista tiedoista” – on tullut julkistaa KPL 1:9:n tarkoittamassa yleisen edun kannalta merkittävässä yhteisössä (engl. Public Interest Entity, PIE) edellyttäen vielä, että se on kooltaan KPL 1:4c:n mukainen suuryritys, jonka palveluksessa on ollut tilikauden aikana keskimäärin yli 500 henkilöä (KPL 3a:1). Luottolaitosten ja vakuutusyhtiöiden ohella yleisen edun kannalta merkittäväksi on laissa määritelty myös suomalainen yhteisö, jonka liikkeeseen laskemalla arvopaperilla käydään kauppaa AML 2:5:ssä tarkoitettulla säännellyllä markkinalla (yleiskielisesti ilmaistuna ”pörssilistattu” tai ”pörssinoteerattu” yritys). Säännelty markkina (engl. regulated market) määritellään rahoitusvälineiden kaupankäynnistä annetun lain (1070/2017, RKL) 1:2.1:n 5 kohdassa. Määritelmä perustuu rahoitusvälineiden markkinoita koskevan direktiivin (2014/65/EU) 4.1 artiklan 21 kohtaan. Esimerkiksi Nasdaq Helsinki -nimisessä pörssissä noteeratun osakkeen tai joukkolainan liikkeeseen laskenut yritys on siten PIE yhteisömuodostaan riippumatta; näihin kuuluu muun muassa osuuskunta, jos sen joukkolainana on pörssinoteerattu. Toisaalta on rahoitusvälineitä, joilla käydään kauppaa viimeksi mainitun artiklan 22 kohdan ja siihen perustuvan RKL 1:2.1:n 8 kohdan säätämässä monenkeskisessä kaupankäyntijärjestelmässä tai artiklan 23 kohdan ja RKL 1:2.1:n 11 kohdan tarkoittamassa organisoidussa kaupankäyntijärjestelmässä. Siten muut julkiset arvopaperimarkkinat, kuten First North -listan kaupankäynti, jäävät PIE-määritelmän ulkopuolelle.

²² Suomen lainvalmisteluhankkeessa ehdotetaan CSRD:n mukaisen aikataulun noudattamista, ks. HE-luonnos, 41.

²³ Säättämällä yksityiskohdista raportointistandardeilla pyritään varmistamaan vaatimusten yhdenmukaisuus taksonomia-asetuksen kanssa, CSRD, johdanto 2 kohta.

dardiluonnosten seikkaperäisyyden, ei voitane pitää todennäköisenä, että Suomen kansallisessa täytäntöönpanossa asetettaisiin direktiiviä ja komissioasetusta pidemmälle meneviä vaatimuksia raportoinnin sisällöstä.²⁴ Komission on vahvistettava ensimmäiset kestävyysraportointistandardit viimeistään 30.6.2023 ja erikseen pörssilistattuja pk-yrityksiä koskevat standardit 30.6.2024 mennessä (FSD 29b.1 ja 29c.1 art.).²⁵

Raportointi sisällytetään KPL 3:1a:ssä tarkoitettuun toimintakertomukseen, joka tulee kestävyystietojen osalta tilintarkastuksen kohteeksi tai – vaihtoehtoisesti jäsenvaltion niin päättäessä – tarkastettavaksi muun riippumattoman verifointipalvelujen tarjoajan toimesta.²⁶ Enää ei ole mahdollisuutta julkistaa kestävyysraporttia omalla asiakirjanaan, mikä sallittiin myös Suomessa NSRD:n jäsenvaltio-option nojalla (KPL 3a:5).

Kestävyysraporttia koskevan verifoinnin sisällöllinen ulottuvuus – EU:n varmennusstandardin merkitys

Voimassa oleva KPL 3a:6 on rajannut tilintarkastajan tehtävän kestävyysraportoinnin osalta sangen muodolliseksi. Lainkohdan ensimmäisen virkkeen nojalla on tarkistettava, että ”- - selvitys kirjanpitovelvollisen muista kuin taloudellisista tiedoista on annettu.” Säännös vastaa NFRD:n vähimmäissäätelyä.²⁷ Suomen lainsäätäjä on kuitenkin asettanut myös lisävaatimuksen. Siinä tapauksessa, että selvitys on annettu osana toimintakertomusta, tulee sovellettavaksi TTL 3:5.2:n 4 kohta, joka edellyttää muun ohella tilintarkastajalta lausumaa myös siitä, ”- - ovatko tilikauden toimintakertomuksen ja tilinpäätöksen tiedot yhdenmukaisia.” Vastaavaa lausumaa edellytetään niin ikään silloin, kun kestävyysraportti laaditaan toimintakertomuksesta erillisenä asiakirjana (KPL 3a:6 toinen virke). Toimintakertomuksen osalta tilintarkastajan tehtävä on kaikkiaan huomattavasti suppeampi kuin mikä koskee tilinpäätöstä. Toimintakertomus on nimenomaisesti poissuljettu oikeaa ja riittävää kuvaa antamista koskevan lausuman ulkopuolelle (vrt. TTL 3:5.2 kohta 1). Edellä tarkoitettua yhdenmukaisuutta koskevan kannanoton ohella hänen tulee lausua vain siitä, onko

²⁴ Suomessa on valmisteltu nimenomaista säännöstä standardien ensisijaisuudesta mahdollisessa ristiriitatilanteessa kansallisen lain kanssa, HE-luonnos, 11.

²⁵ Luonnosten valmistelusta ks. EFRAG 2002. Luonnosten seikkaperäisyys on herättänyt myös kritiikkiä. Eurooppalaisten yritysten etujärjestön mukaan standardisto ”- - in its current form represents a gigantic sum of extremely granular reporting obligations - -” (BusinessEurope 2023).

²⁶ CSRD:n mukaan on mahdollista, että jokin muu tilintarkastaja toimii kestävyysraportin varmentajana kuin tilinpäätöksen lakisääteisestä tilintarkastuksesta toimeksiannon saanut tilintarkastaja (FSD 34.3 art.). Niin ikään CSRD sallii jäsenvaltion säätävän, että kestävyysvarmennus tehdään muun itsenäisen palveluntarjoajan (engl. independent assurance services provider) toimesta (FSD 2 art. 20 kohta ja 34.3a art.). Näitä tilanteita ei käsitellä jäljempänä.

²⁷ Voimassa oleva FSD 19.5 art. EU-valtioista valtaosa on pysyttäytynyt tässä minimivaatimuksessa, ks. Accountancy Europe 2020.

toimintakertomuksen laadinnassa noudatettu siihen sovellettavia säännöksiä (TTL 5:3.2 kohta 3).

CSRD:n myötä kestävyysraporttien tarkastaminen tulee pakolliseksi Suomessa, kuten muissakin EU-valtioissa. FSD:n uusi 28a.1 artikla velvoittaa seuraavasti: ”The statutory auditor(s) or the audit firm(s) shall present the results of the assurance of sustainability reporting in an assurance report on sustainability reporting. The report shall be prepared in accordance with the requirements of assurance standards adopted by the Commission or by Member States until the Commission adopts the assurance standards referred to in Article 26a.” Jäsenvaltioiden harkintaan on jätetty, tuleeko tällainen ”ESG-varmennusraportti” (engl. *assurance report on sustainability reporting*) sisällyttää tilintarkastuskertomukseen siinä tapauksessa, että tilinpäätöksen tarkastaja toimii myös kestävyysraportoinnin verifioijana (FSD 28.5 art.).

CSRD:n nojalla tarkastuksen piiriin kuuluvat seuraavat seikat (FSD 34.1 art. uusi alakohta aa):²⁸

- FSD:n uusien 29b ja 29c artiklojen mukaisesti hyväksyttävien raportointistandardien noudattaminen;
- asianomaisessa yrityksessä noudatettava menettely standardien mukaisesti raportoitavien seikkojen tunnistamiseksi;
- kestävyysraportoinnin merkitsemistä (engl. *mark up*) koskevan vaatimuksen noudattaminen FSD:n uuden 29d.1 mukaisesti digitaalisesti;
- taksonomia-asetuksen 8 artiklassa säädettyjen raportointivaatimusten noudattaminen.²⁹

Verifioinnille ei kuitenkaan aseteta ainakaan välittömästi yhtä tiukkoja vaatimuksia kuin mitkä koskevat tilinpäätöksen tarkastamista. Tarkoituksena on taata kestävyysraportin lukijalle vain ”rajoitettu varmuus” (engl. *limited assurance*) raportoitujen tietojen oikeellisuudesta, kun taas tilinpäätösinformaation kohdalla edellytetään ”kohtuullista varmuutta” (engl. *reasonable assurance*). Rajoitetun varmuuden taso on huomattavasti alhaisempi kuin varmuus, joka saavutetaan kohtuullisen varmuuden edellyttämällä toimenpiteillä. ”Rajoitetun varmuuden antavan toimeksiannon tuloksena esitettävä päätelmä esitetään yleensä kielteisenä ilmauksena toteamalla, ettei tilintarkastaja ole havainnut mitään seikkaa, jonka perusteella voitaisiin päätellä, että tarkastelun kohde on ilmoitettu oleellisesti väärin” (CSRD, johdanto 60 kohta).³⁰ Tilintarkastusdirektiivin uudistetun 26a.3 artiklan nojalla komissio antaa varmen-

²⁸ Ks. myös CSRD, johdanto 60 kohta in fine ja Accountancy Europe 2022, 3.

²⁹ Mainitun asetuksen 8.2 artiklan nojalla muun kuin yrityksen kuin rahoitusmarkkinatoimijan on kerrottava: osuus liikevaihdosta, joka on saatu tuotteista tai palveluista, jotka liittyvät ympäristön kannalta kestävinä pidettäviin taloudellisiin toimintoihin; ja osuus pääomamenoista ja osuus toimintamenoista, joka liittyy ympäristön kannalta kestävinä pidettäviin taloudellisiin toimintoihin liittyviin omaisuuseriin tai toimintoihin. Näiden tietojen sisältövaatimuksia on vielä täsmennetty komission delegoidulla asetuksella 2021/2178.

³⁰ Samoin Suomen Tilintarkastajat 2021, 16

nusstandardin rajoitetun varmuuden tuottavasta tarkastusmenettelystä 1.10.2026 mennessä, kun taas standardi kohtuullisen varmuuden tarkastuksesta tulee annettavaksi viimeistään 1.10.2028 kuitenkin edellyttäen, että vaatimusta kohtuullisesta varmuudesta on pidettävä ylipäänsä toteuttamiskelpoisena (engl. *feasible*) kestävyysraporttien kohdalla.

Yhteinen varmennusstandardi, joka velvoittaa kestävyysraporttien samatasoiseen tarkastamiseen kaikissa jäsenvaltioissa, tulee siten mahdollisesti koskemaan vasta 1.1.2027 alkavia tilikausia, jos komissio antaa standardinsa rajoitetusta varmuudesta vuonna 2026.³¹ Koska CSRD velvoittaa tiettyä osaa yrityksistä antamaan ensimmäisen kestävyysraporttinsa tilivuodesta 2024, direktiivin määräaika komissiolle tarkoittaa, että peräti kolmena ensimmäisenä vuonna raporttitarkastusta koskevat sisältövaatimukset jäävät päätettäväksi itsenäisesti kussakin EU-valtiossa. CSRD-uudistus painottuu näin toispuoleisesti, kun kestävyysraporttien sisältöä koskevan raportointistandardinsa komissio antaa CSRD:n voimaantulon yhteydessä siten, että se on velvoittava heti tilivuodelta 2024.

CSRD ei sinänsä velvoita jäsenvaltioita säätävän tarkastuksen sisältövaatimuksista kansallisella varmennusstandardilla tai muutoin. Suomessa tšekiläinen tilintarkastajien yhdistys on laatinut asiassa oman suosituksensa, joka yhdistyksen mukaan perustuu pääosin kansainväliseen varmennustoimeksiannostandardiin ISAE 3000 (uudistettu) ”Muut varmennustoimeksiannot kuin mennyttä aikaa koskevaan taloudelliseen informaatioon kohdistuva tilintarkastus tai yleisluontoinen tarkastus”. Yhdistyksen suosituksessa lausunto-osaksi kuvataan rajoitetun varmuuden saamiseksi suoritettavia tarkastustoimia seuraavasti (Suomen Tilintarkastajat 2021, 25):

”Rajoitetun varmuuden toimeksiannossa evidenssin hankkimismenetelmät ovat rajoitetumpia kuin kohtuullisen varmuuden toimeksiannossa, minkä vuoksi saadaan rajoitetumpi varmuus kuin kohtuullisen varmuuden toimeksiannossa. Olemme suunnitelleet ja suorittaneet toimeksiannon siten, että saamme riittävästi asianmukaista evidenssiä rajoitetulle varmuudelle ja johon perustaa johtopäätöksemme, eivätkä siten kaikkea evidenssiä, joita vaaditaan kohtuullisen varmuuden saamiseksi. Vaikka huomioimme sisäisten valvonnan tehokkuutta määrittäessämme toimenpiteidemme luonnetta ja laajuutta, varmennustoimeksiannostomme ei ole suunniteltu varmentamaan sisäistä valvontaa. Toimenpiteemme eivät sisältäneet kontrollitestausta tai toimenpiteiden suorittamista liittyen datan yhdistelyyn ja laskemiseen IT-järjestelmien sisällä. Rajoitetun varmuuden toimeksianto koostuu kyselyistä henkilöille, jotka ovat vastuussa vastuullisuusraportin sekä siihen

³¹ Komissio ei omassa direktiiviehdotuksessaan sitoutunut minkäänlaiseen määräaikaan standardien antamiseksi (COM(2021) 189 final (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021PC0189>)).

liittyvän tiedon laatimisesta sekä analyttisten ja muiden toimenpiteiden suorittamisesta.”

Lainauksesta ilmenee, että rajoitettua varmuutta koskevat toimet perustetaan tietoihin, joka saadaan ensisijaisesti kestävyysraportin laatimiseen osallistuneilta henkilöiltä. Tarkoituksena on varmistautua menettelystä, jolla yrityksessä tunnistetaan raportoitavat seikat. Tilintarkastajan tekemistä varmennustoimista johtopäätöksenä julkistettava lausuma on muotoiltu negatiiviseksi yhdistyksen suosituksessa: ”Suorittamienne toimenpiteiden ja hankkimamme evidenssien perusteella tietoomme ei ole tullut seikkoja, jotka antaisivat aiheen olettaa, ettei Vastuullisuusraportti 20XX raportointiajanjaksolla 1.1.–31.12.20XX olisi kaikilta olennaisilta osiltaan laadittu raportointiperiaatteiden mukaisesti.”³²

Eurooppalaisten tilintarkastajien etuyhteisö, *Accountancy Europe*, on esittänyt koosteen sellaisista toimenpiteistä, jotka ovat merkityksellisiä rajoitetun varmuuden saamiseksi. Tilintarkastajan tulisi ainakin (*Accountancy Europe 2022, 4*):³³

- perehtyä asianomaisen yrityksen keskeisiin piirteisiin toimintaympäristöön ja kestävyysseikkoihin nähden ottaakseen huomioon olennaiset vaikutukset ja riskit samoin kuin mahdollisuudet yritykselle;
- tarkastella yrityksen toimintamalleja (engl. *policies*) ja -menettelytapoja, joilla vastataan vastuullisuuden haasteisiin, ottaen huomioon myös muut mahdolliset käytössä olevat tiedot (*disclosures*);
- arvioida kestävyysraportoinnin prosessia, mukaan lukien olennaisina (*material*) julkistettavaksi valikoituneet seikat yksityiskohtineen;
- suorittaa tiedusteluja (*inquiries*) ja tutkia käytössä olevaa dokumentaatiota yrityksen sisäisestä valvonnasta sellaisten seikkojen tunnistamiseksi, joiden raportoinnissa olennainen virheellisyys on mahdollinen (*likely*);
- toteuttaa analyttiset tarkastelut ja tiedustelut ensisijaisesti perustuen käytössä olevaan (*disclosed*) kvantitatiiviseen aineistoon sekä tarvittaessa suorittaa lisätoimenpiteitä, kuten tehdä tutustumiskäyntejä ja tausta-aineiston tarkastuksia.
- arvioida narratiivista tietoa vertaamalla sitä yrityksen sisäisistä ja ulkoisista resursseista saatuun evidenssiin, joka voidaan hankkia tarkastuskäynneillä sekä analysoimalla toimintaa (*performance*), tuloksellisuutta, epäonnistumisia ja haasteita koskevia selityksiä (*explanations*);
- punnita tietojen täydellisyyttä ja neutraalisuutta, ottaen huomioon riskin vilpillisestä tai virheellisestä raportoinnista;
- arvioida yrityksen käyttöön ottamien raportointiperiaatteiden puolueettomuutta ja täydellisyyttä pitäen silmällä viherpesuriskin torjumista.

Lähtökohtana on ymmärtää kestävyystietojen keräämisen prosessi, jotta tilintarkastaja voi identifioida sellaiset osa-alueet, joilla voi toteutua olennainen virhe. Teh-

³² Ibid. Vastaavasti *Accountancy Europe 2022, 4*.

³³ Joltain osin kattavammin ks. Suomen Tilintarkastajat 2021, 16–19.

tyään tämän valinnan keskitytään menettelyihin tietojen tarkasteluun aggregoidulla tasolla. Jos tilintarkastaja saa tietoonsa seikan, jossa kyse voi olla olennaisesta virheestä, tehdään siitä lisäselvitys rajoitetun varmuuden saamiseksi (Accountancy Europe 2022, 3). Varmennustoimien suuntautuminen perustuu näin asianomaisen tilintarkastajan ammatilliseen harkintaan.³⁴ Huolellisesti toimiessaankin hän voi tulla eri johtopäätökseen tarkoituksenmukaisista varmennustoimista kuin kollegansa, joka on yhtä ammattitaitoinen ja huolellinen.

Kestävyyšnäkökohtien merkitys tilinpäätöksen tarkastamisessa

Kestävyyšraportoinnin ohella ESG-näkökohdilla on merkitystä myös TTL 1:1.1:n 1 kohdan tarkoittamassa kirjanpidon, tilinpäätöksen ja hallinnon lakisääteisessä tilintarkastuksessa, vaikkei CSRD tästä nimenomaisesti säädäkään.³⁵ ESG-näkökohdat voivat ensinnäkin olla olennaisia (engl. *material*) taloudelliselle asemalle niin CSRD:n piiriin kuuluvissa kuin sen soveltamisalan ulkopuolelle jäävissä yrityksissä.³⁶ Tilintarkastajan tulee ottaa tämä huomioon tilintarkastuskertomuksessaan, jossa lausutaan siitä, antaako tilinpäätös noudatetun tilinpäätössäännösten mukaisesti oikean ja riittävän kuvan toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta (TTL 3:5.2 kohta 1).

Tilintarkastuksellinen arviointi olennaisuudesta – ja siitä tilintarkastuskertomuksessa esitettävän lausuman muotoilu – on aina tilannekohtaista. Olennaisuuskynnys saattaa ylittyä muun muassa, jos kilpailijoiden uudet ”vihreämmät” tuotevaihtoehdot johtavat yrityksen aikaisempaan teknologiaan perustuvan tuotantolaitosinvestoinnin taloudellisen pitoajan lyhentymiseen, vähentäen laitoksen kannattavuutta (Financial Reporting Council 2020, 3). Esimerkiksi Yhdysvalloissa öljy- ja kaasutuottajat tekivät 2020 yli 145 miljardin dollarin määräiset alaskirjaukset arvioituaan uudelleen oletukset pitkänajan hintakehitykselle (Eaton & McFarlane 2020).

³⁴ Suomen Tilintarkastajat 2021, 15: ”Olennaisuuden kysymysten arvioinnissa otetaan huomioon sekä laadullisia että määrällisiä tekijöitä ja arviointi perustuu tilintarkastajan ammattimaiseen harkintaan.”

³⁵ Esim. Isossa-Britanniassa Financial Reporting Council 2020, 8: ”Climate change risks can affect many aspects of a company’s financial statements. It will be unique to each entity, and vary in impact”.

³⁶ Olennaisuus määritellään kansainvälisessä ISA 320 -standardissa (”Olennaisuus tilintarkastusta suunniteltaessa ja suoritettaessa”, kohta 9) seuraavasti: ”- olennaisuudella tarkoitetaan - - yhtä tai useampaa tilintarkastajan määrittämää rahamäärää, joka on tilinpäätökselle kokonaisuutena määritettyä olennaisuutta pienempi, jotta saataisiin alennetuksi asianmukaisen alhaiselle tasolle todennäköisyys sille, että yhteenlasketut korjaamattomat ja havaitsemattomat virheellisyudet ylittävät tilinpäätökselle kokonaisuutena määritetyn olennaisuuden.”

Ilmastoseikat voivat myös olla olennaisia epävarmuustekijöitä asettaen uhanalaiseksi yrityksen kyvyn jatkaa toimintaansa (engl. *going concern*).³⁷ Hiilijalanjäljeltään merkittävä yritys, esimerkiksi rakennusalan raaka-ainetuottaja, saattaa altistua merkittävälle kysyntämuutokselle, jos materiaalien kierrättäminen voimistuu ja uustuotanto vähentyy. Tämä ei vaikuta yksinomaan tulovirtaodotukseen vaan se on omiaan johtamaan myös taloudellisiin haasteisiin rahoittajien pyrkiessä hallitsemaan omia ympäristöriskejään SFDR:n velvoittamina. Tällöin tilintarkastajan harkittavaksi saattaa tulla, onko toiminnan jatkuvuus -olettama ollut enää asianmukainen perusta tilinpäätöksen laadinnalle.

Erityisen merkityksellistä on, että kestävyysraportoinnin vaikutus ulottuu finanssimarkkinatoimijoita koskevaan kestävyysinformaatioon. Silloin, kun esimerkiksi sijoitusrahastossa tavoitteena on SFRD 9 artiklan mukaisesti kestävien sijoitusten tekeminen, se voi erottautua muista ”tummanvihreänä”. Nykyään tällaisella itseluoittelulla on huomattava merkitys rahastomarkkinoinnissa ja siten pääomavirtojen kohdentumisessa. Jos rahaston investointikohteeksi on valikoitunut sellainen yritys, jonka kestävyysraportin tiedot ovat harhaanjohtavia tai puutteellisia, tämän seurauksena rahaston luokittelu tummanvihreäksi voi olla virheellinen, vaikka rahaston itsensä toiminta olisi sinänsä ollut moitteetonta (Sandin 2022).

Lopuksi

CSRD:n tavoitteena on edesauttaa sijoittajia ottamaan kestävyysriskit huomioon päätöksenteossaan (CSRD, johdanto 4 kohta). Tämän mahdollistamiseksi komissiolle delegoitiin valta kestävyysraporttien varmennuksessa noudatettavien menettelystandardien hyväksymisestä. Näin varmistettaisiin ”yhdenmukaiset varmennuskäytännöt ja varmentamisen korkea laatu kaikkialla unionissa” (CSRD, johdanto 69 kohta).

Direktiivi hyväksyttiin muodossa, jonka myötä Euroopan unionissa ei kuitenkaan ole yhtenäistä varmennusmenettelyä käytössä, kun ensimmäiset kestävyysraportit on julkistettava. Kussakin jäsenvaltiossa tullaan tukeutumaan kansallisiin menettelyihin, jolloin ilmeisenä riskinä on käytäntöjen eriytyminen. Tähän on omiaan vaikuttamaan myös se, että varmennukselta edellytetään – ainakin ensi vaiheessa – vain

³⁷ Kansainvälisen ISA 570 -standardin (Toiminnan jatkuvuus) Vaatimukset-osassa olevan kapaleen 10 mukaan tilintarkastajan tulee harkita, onko sellaisia tapahtumia tai olosuhteita, jotka saattavat antaa merkittävää aihetta epäillä yhteisön kykyä jatkaa toimintaansa. Korkein hallinto-oikeus on päätöksessään KHO 583/2020 esittänyt, että mainitun kohdan ” - voidaan katsoa sisältävän myös hyvään tilintarkastustapaan kuuluvan keskeisen periaatteen siitä, että tilintarkastajan tulee arvioida tilintarkastuskohteen kykyä jatkaa toimintaansa. Tilintarkastajan tulee arvioida sitä, onko tilinpäätös laadittu oikein, kun se on laadittu toiminnan jatkuvuusperiaatetta noudattaen.” Koska standardissa ei kuitenkaan ole kyse lain tavoin velvoittavasta oikeusnormista, korkein hallinto-oikeus toisaalta katsoi, ettei seuraamusten määräämistä tule perustaa yksinomaan arviointiin standardien detaljivaatimusten noudattamisesta.

”riittävyttä”. Siten tapauskohtainen harkinta korostuu verrattuna tilinpäätöksen laakisäätöisen tilintarkastuksen ”kohtuulliseen” varmuuteen.

Edellä tarkoitettu riski ei ole merkityksellinen yksinomaan kansalaisjärjestöjen ja muiden sidosryhmien tiedontarpeelle yritysten toiminnan vaikutuksista ihmisiin ja ympäristöön. Kestävyyseraportoinnin tuottama informaatio on perusta sijoitusrahastojen ja muiden SFRD:n tarkoittamien rahoitusmarkkinatoimijoiden omien tiedonantovelvoitteiden täyttämiseksi. Jos kestävyysinformaation luotettavuus kyseenalaistuisi, sijoittajat ottaisivat sen huomioon riskillisänä tuottovaatimuksessaan, jollei yrityksillä ole muuta keinoa vakuuttaa uskottavasti kestävyystietojensa olevan luotettavia (LaGore ym. 2015, 5). Korkeamman tuottovaatimuksen myötä pääomavirtojen kanavoiminen kestäviin kohteisiin jäisi siten vähäisemmäksi kuin mikä olisi muuten mahdollista. Tällaisen kehitysnäkymän epätoivottavuutta korostaa se, että edellisessä jaksossa kuvatulla tavalla sijoitusrahastojen nykyisen SFRD 8 artiklan mukaisen luokittelun väljyys voi mahdollistaa ”vihreyden” hyväksikäytön markkinoinnissa silloinkin, kun kriteerien täytyminen jää kyseenalaiseksi.

Tilintarkastajien kannalta riski odotuskuilun levenemisestä verrattuna kirjanpidon, tilinpäätöksen ja hallinnon tilintarkastamiseen on ilmeinen ainakin kestävyysraportoinnin alkuvaiheessa. Verifioinnin merkityksen arvottamista on omiaan vaikeuttamaan se, että EU:n lainsäädäntötoimet ovat vielä kesken, sillä komissio antanee ensimmäisen verifiointistandardinsa vasta vuonna 2026. Siten sidosryhmät saattavat suhtautua epäilevästi verifioinnin lisäarvoon. Toisaalta tällaisen kehityssuunnan toteutumista vastaan puhuu se, että jo nykyisin osa yrityksistä on ollut valmis maksamaan NFRD-perusteisen raporttinsa sisällöllisestä verifioinnista (European Commission 2020, 88–89).

Lisäksi mahdollinen odotuskuilu saattaa johtaa rakennejärjestelyihin tilintarkastusyhteisöissä (ks. Goldstein 2022). Tällaisen kehitykseen voinee vaikuttaa myös se, että CSRD rajoittaa kestävyysraportin verifioivalta tilintarkastajalta tiettyjen lisäpalvelujen tarjoamismahdollisuuden silloin, kun asianomainen yritys on pörssiyritys tai muu KPL 1:9:n tarkoittama yleisen edun kannalta merkittävä yhteisö (tilintarkastusdirektiivin uusi 25c art.).

Lähteet

- Accountancy Europe 2020. Towards Reliable non-financial information across Europe – Factsheet, February 2020 https://www.accountancyeurope.eu/wp-content/uploads/Accountancy-Europe-NFI-assurance-practice_factsheet.pdf; vierailtu 8.4.2023.
- Accountancy Europe 2022. Sustainability assurance under the CSRD: Key matters to respond to the upcoming CSRD requirements – Discussion paper, May 2022. <https://accountancyeurope.eu/publications/sustainability-assurance-under-the-csrd/> (Vierailtu 8.4.2023).
- Association of Chartered Certified Accountants 2019. Closing the Expectation Gap in Audit https://www.accaglobal.com/content/dam/ACCA_Global/professional-insights/Expectation-gap/pi-closing-expectation-gap-audit.pdf (Vierailtu 8.4.2023).
- Business Europe 2023. Reduction of reporting obligations – Letter from Fredrik Persson and Markus J. Beyrer to Ursula von der Leyen <https://www.bussinesseurope.eu/publications/reduction-reporting-obligations-letter-fredrik-persson-and-markus-j-beyrer-ursula-von> (Vierailtu 8.4.2023).
- Coffee, J. C. Jr. 2002. Understanding Enron: It's about the Gatekeepers, Stupid. *Business Lawyer*, 1403–1420.
- Eaton, C. & McFarlane S. 2020. 2020 Was One of the Worst-Ever Years for Oil Write-Downs. *The Wall Street Journal* 27.12.2020 <https://www.wsj.com/articles/2020-was-one-of-the-worst-ever-years-for-oil-write-downs-11609077600> (Vierailtu 8.4.2023).
- EFRAG 2022. First Set of draft ESRS <https://www.efrag.org/lab6> (Vierailtu 8.4.2023).
- European Commission. 2020. Study on the Non-Financial Reporting Directive – Final Report. https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2021/04/EV0220277ENN.en_.pdf (Vierailtu 8.4.2023).
- Ferreira-Gomes, J. J. M. 2005. Auditors as Gatekeepers: The European Reform of Auditors' Legal Regime and the American Influence. 11 *Columbia Journal of European Law*, 665–704.
- Financial Reporting Council. 2020. FRC Climate Thematic: Audit – How are auditors taking account of climate-related challenges? November 2020 <https://www.frc.org.uk/getattachment/0ef2c94a-9028-4efa-ac80-3b8c2e0d9a11/Audit-FINAL.pdf> (Vierailtu 8.4.2023).
- Goldstein, M. 2022. EY, The Accounting and Consulting Firm, Will Split into Two Businesses. *New York Times* 3.9.2022 (<https://www.nytimes.com/2022/09/08/business/ey-ernst-young-split.html>) (Vierailtu 8.4.2023).
- Horsmanheimo, P., Kaisanlahti, T. & Steiner, M. 2017. Tilintarkastuslaki ja EU:n uudistunut tilintarkastussääntely – kommentaari. Helsinki: Alma Talent.
- Kaisanlahti, T. 2021. ESG-perusteinen yritysinformaatio – Tuoreen komissioehdotuksen mukaiset velvoitteet ja vastuu raportointivirheestä. *Lakimies* 7–8/2021, 1385–1402.
- Koh, H. C. & Woo, E. 1998. The Expectation Gap in Auditing. *Managerial Auditing Journal*, 147–154.
- LaGore, W., Mahoney, L. & Thorne, L. 2015. Standalone Corporate Social Responsibility Reports and Stock Market Returns. 19 *Research on Professional Responsibility and Ethics in Accounting*, 1–26.
- Laine, R. 2022. Miten tilintarkastaja tarkastaa avustuksia? <https://tilisanomat.fi/tilintarkastus/miten-tilintarkastaja-tarkastaa-avustuksia> (Vierailtu 8.4.2023).
- Securities Exchange Commission 2001. Final Rule: Revision of the Commission's Auditor Independence Requirements, 5 February 2001 https://www.sec.gov/rules/final/33-7919.htm#P80_35891 (Vierailtu 8.4.2023).

Kestävyysnäkökohdat EU-yritysten julkisessa raportoinnissa

- Sandin H. 2022. False or inaccurate: will the CSRD end greenwashing? <https://sustainabilitymag.com/articles/false-or-inaccurate-will-the-csr-d-end-greenwashing> (Vierailtu 8.4.2023).
- Suomen Tilintarkastajat 2020. Hyvän tilintarkastustavan lähteet <https://tilintarkastajat.fi/jasenelle/hyva-tilintarkastustapa/hyvan-tilintarkastustavan-lahteet> (Vierailtu 8.4.2023).
- Suomen Tilintarkastajat. 2021. Vastuullisuusraportoinnin varmennus – Suomen Tilintarkastajat ry:n Suosituksia 3/2021 <https://tilintarkastajat.fi/suosituksset/suositus-vastuullisuusraporttien-varmentamisesta> (Vierailtu 8.4.2023).
- Vartiainen, H. 2001. Taloustieteen Nobel epäsymmetrisen informaation tutkijoille. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 4/2001, 533–547.
- Zeff, S. A. 2003. How the U.S. Accounting Profession Got Where It Is Today: Part I. *Accounting Horizons*.